

IX. A TATÁRJÁRÁS.

Hadikészülődések. Albert prépost küldetése. Tamáshida sorsa. A nadabi sziget megerősítése. Kísérletek menekülésre. A tatárok betörnek a szigetre. Az Erdőhát nyomora. Tatár közigazgatás. Pereg, Egres és Arad ostroma. A tatárok kivonulása.

1241. kora tavaszán IV. Béla király Aradvármegyében is meghoztatta a véres kardot, hogy a minden oldalról betört tatárok ellen fegyverre szólítsa híveit. *Saul* aradi főispán¹⁾ a megye zászlóalját valószínűleg az erdélyi és délvidéki dandárokkal együtt vezette a király táborába s mivel a tatárok ekkor még — márczius második felében — a felvidéken portyáztak, akadálytalanul egyesülhetett azzal. Ezt annak köszönhetette, hogy, a Maros völgyét követve, nagyobb kerülőt kellett tennie, míg pl. a rövidebb úton, a Körös völgyén haladó váradi püspök egyenesen a tatárok elé került. *Bulcs* csanádi püspök, ki későbbben indult, alig menekülhetett a kunok elől, kik királyuk, Kuthen megöletése után zajongva tértek vissza s ellenségnek tekintettek minden szembejövő magyart²⁾.

Albert aradi prépost már márcziusban parancsot kapott Béla királytól, hogy *Vanca* váci püspökkel és a csanádi préposttal együtt Ausztriába, *Babenbergi* Frigyes országába kísérje *Mária* királynét s gyermekét *István* herceget; és ott várja be a hadi szerencse eldőlését³⁾. *Albert* prépost udvari ember maradt azontúl is, hogy kancellári méltóságától megvált; s küldetését annak köszönhetette, hogy, mint régi bizalmas ember, most is kéznél volt⁴⁾.

¹⁾ 1240-ben mint ilyet említik. (*Fejér*, IV., 3., 552.) Feltűnő, hogy ez évtől kezdve az egész Árpád-korszakból nem ismerünk több aradi főispánt. — ²⁾ *Rogierius* siralmas éneke (ford. Szabó K.), 23—24. V. ö. *Ballagi* cikkével (Századok, 1877., 253. l.). — ³⁾ *Rogierius*, 15—16. — ⁴⁾ *Karácsonyi* (Emlékkönyv, 112. l.) azt véli, csak úgy maradhattak meg az aradi prépostság legfontosabb oklevelei, hogy azokat is magával vitte a prépost. Nem hiszem, hogy rendes körülmények közt a káptalan kiadta volna még saját prépostja számára is e fontos okiratokat, — Budáról pedig, a dolog sürgősségéhez képest, a nélkül kellett elutaznia *Albert*nek, hogy, Aradra lemenve, ez iratokat magához vehette volna. Különben, mint az alábbiakból kitűnik, egy adat sem bizonyítja, hogy Aradvára és a prépostság székhelye a tatárjárásban elesett volna s így az oklevelek eredeti helyükön, a káptalan levéltárában is fennmaradhattak. *Rogierius*, a mostani Arad megyében lefolyt küzdelmek szemtanúja, semmit sem szól Arad pusztulásáról, de megemlíti, hogy vitézei többször sikeresen kitörték a tatárokra.

Lehet, hogy a csanádi püspök tanácsára, mivel maga Aradvármegye jobbadán ennek egyházi hatósága alá tartozott, a nép itt is megkezdte a hegyek közé, erdők mélyébe való menekülést¹⁾; a bátrabb rész azonban sánczok és falak mögött foglalt állást és a legtöbb esetben elősmerésre méltóan oltalmazta életét, családját és vagyonát. Erélyesen készültek a helyvédelemre; sánczokkal, árkokkal erősítették meg a fontosabb helyeket, mi mellett nagy munkát kellett végezniök, mert az eféle sánczok 50—70 falu népének befogadására voltak szánva, s a nagy kiterjedésű védőművek őrzése, egyúttal az egybeözönlött nép élelmezése nagy gondot okozhatott. Az első rémhírek éjszokról érkeztek.

1241. májusa végén a tatárok, *Kádán* vezetése alatt, Nagyváradot feldúlták, mire a nép egy része az erdők és lápok közt Tamáshida felé menekült. Menekvésök irányát körülbelül a nagyvárad-szalonta-aradi országút jelzi.

Tamáshida (ma Tamásda) a Fekete-Körös jobb partján, a Töz folyó torkolatánál, éjszakfelől a Gyepesfolyó által is védve, még Biharmegyében feküdt. A tulsó part már Zarándmegyéhez tartozott. A városnak, melyet 1169 óta emlegetnek az okiratok²⁾, német lakosai nem engedték meg, hogy a Fekete-Körösön át Zaránd- (a mai Arad-) vármegyébe vezető hídon átkeljenek a futók, hanem jól megerősített városuk védelmére akarták őket kényszeríteni.

*Rogeri*us váradi kanonok azonban társaival együtt mégis átkelt a Körösön és pedig, mivel az erősen őrzött hídon ezt alig teheték, alkalmasint csolnakon³⁾, ott, hol a Töz folyó Tamásda délkeleti részén a Fejér-Körösbe ömlik. E vonalat azért választhatták, mert épen a Töz torkolatánál kezdődik az Ördög-árka, vagy — mint a nép nevezi — Traján útja, mely sok helyütt az erdőkben ma is teljesen ép s akkor még épebb volt. Sűrű erdőkön keresztül vezetvén, kitűnő kalaúzúl szolgálhatott a bujdosóknak. Helység közelébe csak Ágyánál ért s egészben véve dél felé tartva, egyenesen a Körös egyik szigetére vezette őket.

Ezen sziget a Csigernek a Körösbe-ömlésénél Zarándtól éjszaknyugatra kezdődött, s Nadabtól éjszakkeltre végződött⁴⁾. Ma is erdőség borítja,

1) *Rogeri*us, 23. — 2) *Fejér*, VII. I. 162. — 3) Így kell érteni *Rogeri*us (Siralmas ének, ford. Szabó Károly, 37. l.) azon kifejezését, hogy bár »a németek bennünket a hídon átkelni semmikép nem engedének, — — — *mindamell*tt egy szigetre betérénk.« — 4) »Közönséges vélemény és pedig igen alapos vélemény — úgymond a helymeghatározásokban sok szerencsével működő dr. *Karácsonyi* János (Békésm. tört. társulat évkönyve. VIII. 130.), — hogy ez a sziget a mai Gyula, mely akkoriban a sarkadi tó és a Körös kiöntése közt valóságos szigeten feküdt.« *Rómer* Flóris, a helyet megszemlélve, már 1878. kimondotta, hogy a léirandó véres esemény színhelye Nadab várhelye (»Alföld« 1878., 222. sz.), *Bunyitay* Vincze pedig (A váradi püspökség története, III. 458.) nyíltan kijelentette, hogy semmikép sem lehet e sziget alatt Gyulát érteni. »Minden e magyarázat ellen szól; a sziget névtelensége, holott Gyulának már akkor neve volt, még pedig olyan, mely papi

a somosi-erdő és a csintyei irtás. A Holt-Körösnek déli részét századunkban szabályozták s abban, ha többé nem is az eredeti mederben, víz folyik; a Körösnek éjszaki ága azonban most már holt meder és csak áradások, vagy nagy esőzések idején telik meg vízzel, mint azok az erek és laposok is, melyek maig bizonyítják, hajdan mily vizenyős volt ezen sziget.

Körösökörül rengeteg erdőség vonúlt, az úgynevezett Erdőhát, melynek tisztásain elég nagy számmal voltak a falvak. E terület éjszaki és déli természetes határát a Fekete- és Fejér-Körös képezte, s ezeknek és a beljök szakadó Töz, Korhány, Hosszúrét, Horgosrét, Ered, Pogányér, Sásér, Szivárgó, Leveles, Szartos, Bondos stb. vizeinek kiöntései lápossá és vizenyössé tette a tájéket.¹⁾ Ant és Tamás, Bél-Zerind és a sziget közt párhuzamos római sánczok vonultak, melyeket a két Körös közének védelmében előnyösen föl lehetett használni. A mellett, a sziget délkeleti csúcsával átellenben, a Csiger torkolatának védelmére a zarándi vár szolgált, míg éjszaknyugaton a nadabi várhely nevezete figyelmeztet, hogy a sziget tulsó része sem maradt védelem nélkül. Különben pedig az ágyai nép és a geróti vajda²⁾ más szomszéd helységek népével együtt jól megerősítette a szigetet.

A szigetbe csak igen keskeny és szoros úton — alkalmasint a Trajánon — lehetett bemenni. Az úton egy mértföldön három tornyos kapu épült s ezeken kívül egy mértföldre köröskörül igen erős sánczok. Az egy mértföldnyi (hét és fél kilométernyi) távolság épen megfelel az Ágya és a sziget közt való útnak, míg az igen erős sánczok alatt részben a római sánczot érthetjük, mely az ágyai erdő felől szintén egyenesen nekivág a sziget keleti részének. Valószínű, hogy ez éjszokról délre vonuló párhuzamos sánczokat más, éjszaknyugatról délkelet felé haladó párhuzamosokkal kötötték össze a környék lakosai.

A szigetbe menekült nép kérésére, de meg a hely erőssége által is bátorítva, Rogerius egyelőre cselédeivel együtt ott maradt. A kémek azonban csakhamar hírül hozták, hogy a tatárok közelednek. Titkon kiment a szigetből s egy szolgálja és egy vezető kíséretében, összesen kilencz lóval délnyugatfelé menekült tovább, Csanád város irányában, mely oda nyolcz mfdre van³⁾. Egész éjszakai erős lovaglás után hajnalban ért oda. A tatá-

ember előtt, mint Rogerius, nem lehetett ismeretlen; és ha szegény falvakat megnevez, hogyan hagyott volna névtelenül monostoros helyet? Továbbá Rogerius útjának iránya egészen másfelé tart és nem Gyulának; ha ide igyekezett volna, már fentebb, Szalonta táján, arra tér vala.«

¹⁾ L. Zachar, A kisjenői uradalom térképe. (Jószágismertetés. III. füzet. Pest, 1864., a kötet végén.) A 2. térképen Kisjenő, Dohányos, Horgostó és Somhid kerületei. —

²⁾ Wayda de Gerroh. (Rogeriusnál, 37. l.). Szabó Károly szerint alatta csak Fekete-Gyarmatot érthetjük. Nem lehetetlen azonban, hogy valamely Gerót, vagy Gerold (Gellért) nevű helység lappang e név alatt. — ³⁾ Légirányban 9; a nadab-csanádi országút, a kanyarúlatokkal együtt is, csak 10¹/₂ mfd.

rok azonban épen előtte való nap foglalták el s dúlták fel Csanádot s az egész vidéket elárasztották. Fáradt lovaival vissza nem fordulhatván, a napot vermekben és kunyhókban lappangva töltötte, — éjjel pedig rendkívül óvatosan keresztüllopózott a tatárok között. Szégyenszemre vissza kellett térnie a szigetre, hol sok rossz hír várt reá. Az egyik, hogy a sziget bejárása előtt visszahagyott cselédei a lovakkal megszőktek; azok pedig, kik a szigetben vele voltak, pénzével és ruháival együtt elillantak. Ezeket azonban csakhamar utólérte sorsuk, mert a tatárok rájuk akadván, kard élére hányták őket. A másik, hogy megbízható hírek szerint a tatárok már is bevették a csak 15 kilométernyire levő Tamáshidát; a lakosok egy részét rabságba vitték, a többit lemészárolták.

«Minek hallatára — úgymond Rogerius — fölborzadának hajam számai, testem remegni és alélni, nyelvem nyomorútan hebegni kezdett, átlátván, hogy közel van az iszonyú halál pillanata, melytől többé menekülni nem lehet.» A mai Dohányos-szigetet, mely csak 1100 méterre van Nadab falutól s mely a Fejér-Körös és a Pogányér által berekesztve, legerősebb helye volt a nagy szigetnek, különösen megerősítette a nép. A sziget keleti részén jól meggyúrt sárból erősen kiégetett téglákat s oszloptalpakat találtak újabban, melyek egészen úgy vannak idomítva, mint az árpádkorbeli tamáshidai templomnál alkalmazottak¹⁾. Itt tehát vagy a Rogeriusnál említett egyik kaputorony, vagy már némi téglauerősség állott. Valószínű, hogy az utolsó kaputorony, mely a mintegy 150 hektárnyi kisebb szigeten uralkodott. Rogerius, a többi elüljáróval együtt, meggyőződött, hogy e szigetet megvédeni nem lehet s rávette a nép egy részét, hogy inkább a szomszéd nagyobb szigeten, a somosi erdőben, a lápok közt keressen menedéket. Magával vitte a sziget elüljárójának két fiát is, tudván, hogy azok kedvéért az apa majd csak küld élelmet utánuk. Az első nap hajnalán már meg is kapta az élelmet, egyúttal azonban arról értesült, hogy a tatárok az egész szigetet körülvették. Intézkedéseikből azt lehetett gyanítani, hogy a Körösnek meg nem erősített oldalán fognak támadni. A kardforgató nép tehát a nagyobb sziget védelmére sietett. A tatárok azonban hirtelen egyenesen az őrizet nélkül maradt kapukra rohantak, azokat bevették, «s a szigetbe bemenvén, nem találának a mieink közül senkit, ki nyilat lőtt s vagy lóháton, vagy gyalog velök szembeszállt volna. Mi s milyen, mennyi s mily nagy gonoszságokat és kegyetlenségeket követtek ott el, nemcsak látni volna rettenetes, hanem hallani is irtóznának az emberek. S miután onnan a zsákmányt elhordták, a nők és férfiak részént darabokra vágott, részént ép holt testei meztelen maradának»¹⁾. A szerencsétlen áldozatok csontvázai csak 1878-ban kerültek ismét napvilágra. Mintegy 1000 □ méter területen több, mint egy méter magas csonttelepre bukkantak épen azon tájon, hol a Körös-csatorna derékban metszi ketté a

1) Alföld, 1878. — 222. sz. — 2) *Rogerius*, id. h. 40. l.

nadabi várhelyet. Úgy vannak egymás fölé helyezve, mint az ölberakott hasábfák¹⁾.

Három egész napig pihent a szigeten Kádán tábora s a negyediken is, zsákmánynyal megrakodva²⁾, a seregnek csak egy része ment tovább; a többi elbújva leselkedett a visszaszállingó magyarokra. Éhségtől kényszerítve a falvak népei valóban fölkeresték a nadabi várhelyet, remélve, hogy éléstáiraikban még találnak valamit; az elrejtőzött tatárok azonban rajtok ütöttek s nagy részüket levágták. Maga Rogerius tized- vagy huszadnapra ment be a szigetre, hogy a holt testeket felforgatva kutasson valami maradék-étel után. «Mily nagy lehetett ott — úgymond — a bűz, mily nagy a gyász, mily nagy a félelem, gondoljátok meg.»³⁾

Az Erdőhátat, mely a Fekete- és Fejér-Körös közt levő egész vidéket magában foglalta s általában a zarándi erdőségeket, «a sűrű bozótokat, a homályos berkeket, a vizek mélységeit, a puszták sivatagjait» egy hónapnál tovább hajszolták a tatárok, mi azt mutatja, hogy a zarándi várkatonaság vagy szétzüllött már, vagy maga is áldozatul esett a tatárok vérszomjának. Egyszerű földvár lévén, a kővárak ostromához különben nem-igen értő ellenséggel alig szállhatott szembe. Hiszen csak néhány év előtt is bizonytalan volt a sorsa s földeinek egy része Csáky Miklós comes kezeire kerülván, várkatonái is megfogyatkoztak.

Kővár az egész mai Arad-, a hajdani Zarándmegye éjszaki sík részén nem állta útját a dúló seregnek, hacsak egyes megerősített monostorok, vagy földsánczok nem mentették meg az üldözött nép egy-egy csapatát. Csupán az élelmezés okozott fejtörést a tatároknak. A gabona — mert hiszen ez események júniusban történtek — még lábán állott, a gazdák azonban az erdőkben, ott is a gödrökben, vermekben, odvas fákbán meglapúlva, rejtőzködtek. A tatárok most néhány elfogott bujdosót azon biztatással bocsátottak el, hogy mindenki bántatlanul hazatérhet falujába, ki nekik bizonyos határidőig meghódol. Az éhségtől elcsigázott nép hitelt adott az ígretnek s tömegesen tért haza házaiba, melyeknek felgyujtásától a tatárok óvakodtak. Három napi járóföldön egészen új élet kezdődött.

A hódolt lakosok bizonyos katonai igazgatás alá jutottak s minden

¹⁾ *Alföld*, 1878., 222. sz. Mivel e tájon egy oly csatát sem ösmerünk, mely hasonló vérontással járhatott volna s mivel Rogerius útiránya habozás nélkül e szigetre vezet bennünket, semmi kétség sem férhet hozzá, hogy a Rogerius által leírt mérszárlás a nadabi várhelyen történt. — ²⁾ A nadabi várhelyen igen sok vas- és cseréprégiséget találtak, melyekből József főhg 1880. jún. 25. sokat ajándékozott a nemz. muzeumnak, különösen vas lándzsacsúcsokat, sarkantyút, kengyelvasat, patkókat, vaslemezeket és kapcsokat, valamint lőfogakat. (L. a nemz. muzeum 1880. jk. 93. sz. s *József főhg* eredeti levele »³²⁵/_{1880.} ügyv. N.« jegy alatt), becsebb tárgy azonban nem került felszínre, mi a rablás teljes voltát bizonyítná. Valószínű azonban, hogy később ép ezen helyen állott a Nadabyak és Dóczyak kastélya, mint ezt az ott talált domborműves kályharészletek mutatják. — ³⁾ *Rogierius*, 40. l.

falu egy-egy tatár előljárónak¹⁾ engedelmeskedett. Sőt az igazság kiszolgáltatásáról is gondoskodtak a balivok, vagy kenézek, kivált ha lovakat, barmokat, fegyvereket s más ajándékokat vittek nekik. Ők kapták a legszébb leányokat, kikért különben juhokat, vagy ökröket, lovakat adtak cserében²⁾. Egyébiránt «kinek-kinek szoros igazságot szolgáltatnak vala» s még a vásárok megtartásáról is gondoskodtak.

E közben az egész nyáron serényen folyt az aratás, nyomtatás; betakarították már a gabonát, csűrökbe hordták a szalmát és a szénát, sőt még a szürettel is elkészültek. A békességes egyetértés csak akkor bomladozott a hódítók és hódoltak közt, ha az apák leányaikat, a férjek feleségeiket s a testvérek szép húgaikat megtagadták a tatár uraktól.

A kenézek rendszeresen hetenkint összegyűltek a parancsok átvételére s a tennivalók megbeszélésére. Egy ily gyűlés után október közepe táján valamennyi kenéztől parancsolat érkezett, hogy a megjelölt falvakból férfiak, nők és gyermekek ajándékokkal járúljanak eléjük. A nép nem értette ugyan a parancs okát, de nem mert ellenszegülni. A kenézek azonban, alig vették át az ajándékot, egy völgybe vezették, mindenből kifosztották és irtalom nélkül legyilkoltatták őket.

Egy éjjel azután közösen a még megmaradt falvakra rohantak s vérszomjuk elül csak igen kevesen menekülhettek az erdőkbe és a barlangokba⁴⁾. A többiek csupán úgy maradhattak meg, ha valamely tatár-szolgálatba állt magyar úr cselédeiül szegődtek el. Így tett maga *Rogierius* is. Hajadon fővel és mezítláb menekült azon rettenetes napon a maga balivájától a szekerek őrizetére rendelt s «tetteikben» már tatár-magyarok sátrai közé, hol egy úr nagy kegy gyanánt fogadta őt szolgájává⁵⁾.

1) *Rogierius* (41. l.) királynak nevezi. 2) *Rogierius* (u. o.) száz kenéztől tud és szerénte csak az ő gazdája is majdnem ezer falut kormányzott. A szám maga, ha falvak alatt voltakép csak tanyákat kell is értenünk, bizonyosan túlzott; a kanonok azonban mint szemtanú írt, ki »hogy életöket lássa«, az előkelő tatárurakkal megismerkedett és gyakran járt köztük. — 3) Arad-Hegyalja éjszaki részén, Galsán, Egregyen (Agris) s a Makra alján már fejlett szőlőművelés volt. Mi természetesebb, mint hogy a tatárok Nadab alól, honnan e helyek csak pár órai járóföldre vannak, ide is elkalandoztak. S mert síksági (kerti) borokra nem gondolhatunk, bizonyos, hogy ezeket a kényszerült szüreteket a boráról ma is híres Arad-Hegyalján és Makraalján tartották. — Annak azonban, hogy a bizonyosan megerősített somboly-pankotai és világosi apátságok monostorait megostromolták volna, nincs nyoma. —

4) Azon — mint láttuk, tarthatatlan — esetben is, ha Gyula környékén kellene keresnünk a *Rogierius* által említett szigetet, az emlékirónak ezen (a 43. lapon följegyzett) adatából kiténik, hogy a dűlás kiterjedt az egész Erdőhátra vagy Lunkaságra, azaz a mai Arad-megye éjszaki részére, körülbelül Boros-Sebes, Dézna és Biharban Rézbánya vidékeig, hol a mészkőhegységben valóban vannak barlangok, az őserdők pedig most sem hiányzanak. Általán a szenvedéseknek ezen megható leírása különösen Aradvármegyére vonatkozik ugyan, de bizonyosan így történt ez azon a szomorú nyáron Magyarország más vidékein is. — 5) Később a nemzeti visszahatás tatároknak nevezte e magyarságukról megfélekezett embereket. Így említ az aradi káptalannak egy 1332. évi oklevele is bizonyos

Az ellenség azonban nem semmisítette meg az emberek és az állatok számára fölhalmozott élelmet s most sem gyújtotta fel a házakat. Az ősz már beköszöntött¹⁾ s a minden ponton győztes tatárok vagy azt remélték, hogy a télen itt pihenhetik ki a nyár fáradalmaikat, vagy legalább hogy — kellő őrizet alatt — családjukat megkímélhetik egy téli hadjárat viszontagságaitól.

Azonban csakhamar odahagyták a Körösök vidékét. Egy zavaros néphagyomány szerint²⁾ azért, mert a nekibúsult lakosok végre összeszedelőzködve, a Bihar havasaira szorították föl a mongolokat, kikre másoldalt az erdélyiek rontottak, úgy, hogy egy szálig levágták a gyűlölt ellenséget. A nagy esemény emlékére szent Péter és Pál napján ezentúl évről évre összejöttek a Gajna csúcsán, hol most Arad-, Alsó-Fejér- és Hunyadmegyék határa összeszőgellik s leányvásár néven ott tartják maig is a rögtönzött lakodalmakat. A tatárok azonban más okból hagyták oda a Körös mellékét.

A Maros vonalát akarták kezeik közé keríteni s mivel a Maroson való átkelést, a folyó elég széles lévén, nyáron csekélyebb számú sereg is megakadályozhatta, úgy látszik, be akarták várni azt az időt, míg a folyó beáll, hogy azután a jegen őrizetlenebb helyeken keljenek át a balpartra. Ezen a télen a Dunántúlt is így hódították meg.

Arad és Csanád vára felé vonultak, melyeket a közelükben eső Pereggel és Egressel együtt csak akkor akartak megtámadni, ha környéküket már egészen elpusztították. Ebből is látszik, hogy az erősített helyeket, hol nagyobb volt a katonaság, de több a nagy zsákmánnyal kecsgető gazdag, nemes menekvő, különösen úriasszony, — elég következetességgel kerülték és csupán akkor rohantak rájuk, ha a környéket feldúlva, kiéheztetésökre számítottak. Csak hébe-hóba, kisebb csoportok száguldoztak a várak alá, mikor azután az aradi és csanádi őrség nagy tűzzel ütött rájuk s jó darabon kergette az ellenséget. A mostani Aradvárosnak Csanádmegye felé eső határán a Scherz-féle tanyán 1850-ben másfélszáz lapos és vastag csontú, rendkívül széles állú, mongol jellegű koponyát találtak, melyeken jobbra fegyvervágások nyomai látszottak³⁾. Alkalmassint az akkor még folyó Szarazéren való átkelést erőszakoló mongolok ösmerték ott meg az aradi vitézek erejét. S a tatárjárás idejére utal az Arad mezővároshoz

Tatár Miklóst, ki Varsányi Márk szolgája volt. (Zichy-okm. I. 387.); s 1438. Zsigmondé egy *Tatár* Mátyást, ki jelen volt Köbli, Hegenháza és Nagy-Somos határjárásánál. (Dl. 13244.)

¹⁾ Arad-Hegyalja magyarádi részén s a Makraalján a szüret régtől fogva október 10-e táján szokott lenni. — ²⁾ *Schmidt*, Das Bihar-Gebirge. 145. l. Őt írta át *Fung*: Roemer und Romanen in den Donau-Ländern, a IX. szakaszban. — ³⁾ Ez eredményt akkor külön szakértő bizottság állapította meg. *Török* Gábor jegyzetei *Parecs*nél. (Aradvármegye ismertetése. 11. l.)

tartozó *Tatárfürmezőnek*¹⁾, az Arad városhoz tartozó rengeteg erdő egyik tisztásának neve is²⁾. Ekkor pusztúlhatott el a város határában épült Szent-Péter-egyház³⁾ és ezen időre emlékeztet a Tatárhalom elnevezés⁴⁾.

A Szárazér mellékén, Aradvármegye éjszaknyugati részén egy *Perg* (ma *Pereg*) nevű körülsánczolt «új falu»-ban⁵⁾ verődött össze a közelben levő, mintegy hetven falu népe⁶⁾. A szegény nép esténként remegve talál-gatta, melyik menekvő csoport falujának tüze festi pirosra az égboltot. Mert Aradmegyében már semmit sem kímélt az ellenség, hanem féktelenül dúlt és pusztított.

Mikor azután sivataggá tette a vidéket, teljesen bekerítette Pereget. Jellemző, hogy a csapat nagyobb részét kúnok, bolgárok, ruthének és magyar foglyok tették; a tatárok kevesen, talán csak annyian voltak, a mennyi a sereg együvértására feltétlenül szükségesnek mutatkozott. Első rohamra magyar rabjaikat küldték s nagyon örvendeztek, mikor azokat peregi testvéreik egy szálíg agyonnyilaszták, vagy levágták. Azután a ruthéneket, majd a bolgárokat s végül a kúnokat küldték. Nevetve szemlélték, mint gyilkolják egymást az európaiak; s ha a támadókat, kik különben sem mehettek valami lelkesülten a rohamra, a peregiek visszaverték, a megfutamodók egyenesen tatár uraik kardjába szaladtak.

Éjjel-nappal egy hétig harczoltak már s végre is kimerítették a védők erejét. Betöltötték az árkokat s a falut bevették. A peregi sánczokban még mostan is gyakran találnak fegyverdarabokat és embercsontokat⁷⁾. Elpusztult, néphagyomány szerint a templom is, mely körül e sánczokat építették.

1) Így van írva az orsz. levéltárban levő eredetiben (Dl. 29728.) *Fábián* (Aradm. leír. I. 237—8. l.) ezt Tatár-Fischnek olvassa, mint a hogy Anthokpatakának nézte ugyanazon oklevélben a »Kuchokpathakát«. *Rács* Károly azután (Alföld, 1883. — 125. sz.) Tatár-Fussnak magyarázza *Fábián* Tatár-Fischét. A mellett azonban, hogy a parancsoló módban alkotott helynevek igen is ritkák, a szabály az, hogy a helynevet úgy kell olvasnunk, a hogy hiteles alakban írva találjuk. Alkalmasint *Fürjmezőnek* nevezték azelőtt. — 2) 1388-ban egy bizottság szélében és hosszában három nap alatt járta be. (*Fábián*, id. h.) — 3) Emberemlékezetet haladó idők óta elhagyottnak mondja azt 1384. jan. 27. Mihály aradi prépost. Dl. 7064. — 4) *Ferney*, Keleti utazás, II. 91. — 5) »Újfalú, melynek neve *Perg* volt« (*Rogierius*, 43. l.); 1298-ban és 1320-ban oklevelesen is *Pereknek* írva (Dl. 1506. és 2019. sz.) — 6) Ez mindamellett sem hihetetlen, hogy Arad vára nemegészen 38, Csanád 34 s Egres, hova szintén sokan menekültek, de mely már a Maros túlszéljén volt, csupán 23 km.-re feküdt *Pereg*től. Kétségkívül mindegyik erősített helyen sok falu népe vonult meg; de a falvak száma az akkori Aradvármegyében jóval többre is rugott, mint manap. Hogy nem lehet, mint *Fessler* tette (*Geschichte der Ungarn*, II. 532.) *Pereget* a *magna villa* jelzés alapján Nagylaknak mondani, mikor *Rogierius* nyíltan írja, hogy ez új (nagy) falu neve *Perg* volt, már *Szabó* K. bebizonyította. (*Rogierius*, 44. l.). Határában most is láthatni egy erősség sánczainak nyomát. *Szondy* Imre: Az Egyekből lett Kis-Pereg története, 22. l. (Névtelenül jelent meg.) — 7) *Szondy*, id. h. 22. l. és *Bedrich* Lajos peregi jegyző úr tudósítása.

S most szörnyű jelenet következett.

A tatárok kinn a mezőn sorba állították egyoldalt az elfogott vitézeket s úriasszonyokat, másoldalt pedig a parasztokat s mihelyt elszedték pénzüket, fegyvereiket, ruháikat s más értékes tárgyaikat, a szerencsétleneket karddal és fejszével vagdosták agyon. Csak azok maradtak meg, kik az általános mészárlásban észrevétlenül ledobbantak a halottak közé, hogy azoknak vére rájuk freccsenvén, a barbárok őket is holtaknak higgyék. «A ki ennyi nép elvesztét — úgymond a szemtanú Rogerius¹⁾ — józan észszel elgondolja, ezen helyet vérmezőnek méltán nevezhetné»²⁾. Még roszzabbúl jártak azon nők, kiknek szépsége lebilincselte a tatárurak szívét; életben hagyták, de magukkal hurczolták őket.

Pereg alól kissé délnyugatnak menve, az arad-csanádi határ közelében átkeltek a Maroson s a már Csanádvármegyében (most Torontálban) fekvő Egrest vették ostrom alá. A cisztercziták e monostora meg volt erősítve s valószínűleg egészen újonan, mert hiszen csak 6 évvel előbb helyezték ott örök nyugalomra II. Endre királyt neje, az aradi templom építője, Jolánta királyné mellé. A tatárok hajító és faltörő gépeket alkalmazták a falak ellen, mire az ostromlott barátok önként feladták az erősséget. Magukat a ciszterczitákat nem bántották, sőt eleresztették őket; néhány úriasszonyt és igen szép leányt azonban innen is magukkal hurczoltak, míg a többieket kardélére hányták. Magát a monostort nem dúlták föl teljesen³⁾.

Egyébiránt Aradvármegyének a hegyek közt, a Marosmentén eső része, úgy látszik, elkerülte a végromlást, mert a Marosmentén működő tatár sereg október végén a Fel-Duna felé tartott. Az volt a céljuk, hogy a Duna és Dráva közének elfoglalása után közvetlenül Németországra támadjanak⁴⁾. Kádán, kit egyébiránt a többinél «jólelkűségben derekabbnak mondanak vala» Batuval egyesült⁵⁾ és egészen a Dunántúlra, majd Dalmátiáig hatolt, hogy, ha lehet, magát a királyt is elfogja⁶⁾. Foglyait, zsákmányait mindenüvé magával czipelte, mégis nagy gyorsaságot tanúsított

1) Siralmas éneke 44. lapján. »A város — ú. m. *Hammer-Purgstall* (Gesch. der goldenen Horde, 123. l.) — vérmező lett, melyen a vér vetése burjánzott.« — 2) Ezt nem sokára, midőn a történeti helynevek fölújítására kerül a sor, valószínűleg meg is teszi Aradvármegye. — 3) *Henszlmann* és *Römer* szemléje alapján *Rupp*, Magyarorsz. helyr. tört. III. 70. 1280-ban Egres monostora már kibírta a kunok támadását. (*Fejér*, Cod. Dipl. V. 3., 207.) — 4) Egres ostromának elmondása után *Rogerius*, mintegy belefáradva a történetek elbeszélésébe, némi phrasis után a tatároknak a Dunán való átkelésre kigondolt ravaszágáról és Esztergom ostromáról kezd szólni (45. l.) s ennek kapcsán említi, mily roszzul esett neki az a hír, hogy »a tatárok felhagynak vala Németország megvívásával, mivel azt gondolom vala, hogy ott gyilkosaim kezéből menekülhetek.« (U. o. 48. l.) — 5) *Bretschneider*, Notices of the mediaeval geography (Sámi fordításában, Vasárn. Ujság, 1876. 42. sz.) ezt, az évkönyvek hallgatása mellett is, igazolhatóan gyanítja. — 6) *Hammer-Purgstall* szerint (id. h., 124. l.) Egres alól a tatárseregnek csak egy része ment a Dunántúlra, majd Dalmáziába hol sokan le is telepedtek. Ezeknek utódai volnának a morlások. (126. l.)

mozdulataiban. Dalmátországból Bosznián, Szerbián, délkeleti Magyarországon és Erdélyen át¹⁾ kezdték meg a visszavonulást 1242-ben²⁾. «Az elpusztított földön, zsákmányokkal és bútorokkal terhelt szekerekkel, baromsordákkal és juhnyájakkal» lépcsőről lépésre haladtak, «kutatták a barlangokat és a berkek sűrűjét, hogy a mit az előnyomuláskor meg nem találtak, visszamenet megleljék.» Ettől a nyomorúságtól Aradvármegye mostan ment maradt s valószínű, hogy a Pálülésétől (Paulistól) körülbelül Déváiig terjedő Marosvölgy, Aradvármegyének e szép része, tatárt sem látott.

¹⁾ V. ö. Tamás spalatoei főesperes tudósítását (Rogeriusnál 82—83. l.) és Rogerius elbeszélését (u. o. 48—51. l.). Erdélybe valószínűleg a bisztra-hátszegi völgyön nyomultak be s a Sztrigy torkolatától fölfelé a Marost követték. — ²⁾ *Bretschneider* (id. h.) adatai szerint 1243-ban; s az egri püspökség szabadalmait 1271-ben megeresítő levél szerint is 3 évig rejtőzködött Béla király a tengerparton, (*Fábián*, id. h., I. 260.). *Hammer* azonban (id. h. 126. l.) kimutatja, hogy 1242-ben tértek vissza, noha *Kujukot* csak 1246. választották khánnak. (132. l.)

